

İSLAM PSİKOLOJİSİNDE GELENEKLER, PARADİGMALAR VE TEMEL KAVRAMLAR

TRADITIONS, PARADIGMS AND BASIC CONCEPTS IN ISLAMIC PSYCHOLOGY

NEVZAT GENCER

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
Dr., Directorate of National Education

nevzatgencer@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9619-8119>

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Çeviri Makalesi	Translation Article
Geliş Tarihi	Received
27 Haziran 2019	27 June 2019
Kabul Tarihi	Accepted
9 Ekim 2019	9 October 2019
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2019	30 December 2019
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.582958	

ATIF/CITE AS:

Gencer, Nevzat, "İslam Psikolojisinde Gelenekler, Paradigmalar Ve Temel Kavramlar - Traditions, Paradigms and Basic Concepts in Islamic Psychology", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University 36 (Aralık-December 2019): 669-682.

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

<http://dergipark.gov.tr/hititilahiyat>

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

İslam Psikolojisinde Gelenekler, Paradigmalar ve Temel Kavramlar¹

Öz

Psikolojinin kavramsal araçları, tedavinin sonucunu öngörmek kadar psikoterapistlerin hastalarında ve kendilerinde gözlemledikleri olguların karmaşıklığını açıklamayı da amaçlamaktadır. Doğal olarak, Müslüman psikologlar, mesleklerinin kavramsal araçlarında ve İslam psikolojisinde yazılan şeylerde, özellikle kültürler arası geçerliliği bulunmayan ya da İslami ilkelerle çelişen Batı psikolojisini elekten geçirmenin (filter out) gerekliliğini iddia ederek Batı psikolojisini İslami bakış açısıyla eleştiren Badri tarafından yazılanlarda (Müslüman psikologların ikilemi, MWH Londra, Londra, 1979) tatmin aradılar. Bu yazıda Badri'nin (1979) yaklaşımının bir adım ötesini savunuyorum ve geleneksel İslam düşüncesinden türetilmiş benlik (the self) hakkında iş gören bir model sunuyorum. Tamamlanmamış ve tam olgunlaşmamış olsa da bu modelin, bir klinisyen olarak algılarımı bilgim dâhilindeki diğer herhangi bir psikolojik modelden daha iyi anladığına inanıyorum.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, İslam Psikolojisi, Benlik, Paradigma, Kavram.

Abstract

The conceptual tools of psychology aim to explain the complexity of phenomena that psychotherapists observe in their patients and within themselves, as well as to predict the outcome of therapy. Naturally, Muslim psychologists have sought satisfaction in the conceptual tools of their trade and in what has been written in Islamic psychology— notably by Badri (The dilemma of Muslim psychologists, MWH London, London, 1979), who critiqued Western psychology from an Islamic perspective, arguing the need to filter out from Western Psychology which was cross-culturally invalid or was in conflict with Islamic precept. In this paper, I advocate an extension of Badri's (1979) approach and present a working model of the self derived from traditional Islamic thought. This model, though rudimentary and incomplete,

¹ Bu makale, 23/03/2018 tarihinde Journal of Religion and Health adlı dergide yayınlanan "Traditions, Paradigms and Basic Concepts in Islamic Psychology" başlıklı makalenin, yazar Rasjid Skinner'in izniyle tercüme edilmiş halidir. Bu makale ilk olarak 1 Temmuz 1989'da Londra Üniversitesi Birkbeck Koleji'nde, Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü Londra Ofisi tarafından düzenlenen İslam Psikolojisi Teorisi ve Uygulaması Çalıştayında sunulmuştur. Bu metnin İslam ve Psikoloji hareketinin gelişimindeki rolü için bk. Kaplick ve Skinner (2017).

I believe, makes better sense of my perceptions as a clinician than any other psychological model within my knowledge.

Keywords: Psychology of Religion, Islamic Psychology, The Self, Paradigm, Concept.

GİRİŞ

Bu makalenin ortaya çıkışı, mesleğimin kavramsal araçlarını uygulayan bir psikolog olarak, kendi huzursuzluğuma kadar uzanıyor. Her ne kadar Tanrı'nın lütfuyla hastalarım genel olarak iyileşmiş olsa da, tedavimin sonucunu hiçbir zaman tam olarak açıklayamadığım gibi, bildiğim bir dizi psikolojik teorinin hastalarımında gözlemediğim ya da kendi içimde deneyimlediğim olguların karmaşıklığını açıklamaya yeterli olduğunu da hissetmedim. Bir Müslüman olarak, özellikle de Badri (1979) ve onun ekolünden diğerleri tarafından, İslam Psikolojisi üzerine yazılmış şeylerden memnuniyet duymam gerekiyordu, ancak faydalı olsalar da bulduklarımın ihtiyaçlarım için yeterli olduğunu düşünmedim. Yıllar boyunca, kısmen İslami kültürle ilgili genel araştırmamla ve geleneksel terapistlerle, özellikle de Hakim Salim Han ile yapılan görüşmeler aracılığıyla ortaya çıkan şey, geleneksel İslam düşüncesinden türetilmiş benlik hakkında iş gören bir modeldi. Tamamlanmamış ve tam olgunlaşmamış olsa da bu modelin, bir klinisyen olarak algılarımı bilgim dâhilindeki diğer herhangi bir psikolojik modelden daha iyi anladığına inanıyorum.

İslami Temelli Bir İnsan Psikolojisi Modeli

Son birkaç yıl boyunca, psikoloji ve ilgili disiplinleri çalışan diğer Müslümanların da "Batı" geleneğinden öğrendikleri ile doğru ve gerçek olan şey hakkındaki kendi kavrayışları arasında bir uyumsuzluk yaşadıklarının ancak bu uyumsuzluğun tam olarak nerede olduğunu açıkça ifade edemediklerinin gittikçe farkına varmaya başladım.

Bu nedenle İslami temelli bir insan psikolojisi modeline yönelik kendi gruplandırılmalarını tutarlı bir forma sokmak ve aynı alanla ilgilenen diğer Müslümanlarla ortak anlayış geliştirmek için işbirliğini aramak uygun göründü.

"İslam Psikolojisi" terimini hangi anlamda kullanabileceğinizi düşünmek doğru olur. Psikolojinin, nesnel olarak doğrulanabilir insan davranışlarıyla ilgili bir doğa bilimi (Batı tanımında) olarak görülmesi gerektiği ve bu nedenle de İslam'la uyumlu ve Müslümanlar tarafından kullanılmaya açık

olduğu görüşü vardır. Bu, aslında Badri'nin tutumunun bir parçasıdır (Badri 1979).

Badri'ye göre, Müslüman psikoloğun ilk görevi, İslam'a ters düşen unsurları içeren mitlerin ve kanıtlanmamış değer yüklü teorilerin (Psikanalizin çoğu gibi) ampirik olmayan karışımını reddederek ampirik gelenek içinde çalışmak ve Batı psikoloji külliyatının kültürel izler barındırmayan, deneysel olarak sağlam, nesnel bileşenlerini (Davranışçılık gibi) seçerek almaktır.

Müslüman psikoloğun ikinci görevi, bilimin İslami ilkelere uygun olarak kullanılmasını sağlamaktır. Böylece, davranışçı ilkeler bir erkekle karısı arasındaki cinsel işlev bozukluğunu tedavi etmek için kullanılabilir, ancak zinayı kolaylaştırmak için kullanılamaz. Badri'nin tanımında, İslami psikoloji, ahlaki olarak kullanılan özünde tam bir ampirik psikolojidir.

Benim görüşüme göre Badri, Müslümanlara Batı psikolojik bilim külliyatını toptan yutma tehlikesini çarpıcı bir biçimde tanımlamıştır. Şaşırtıcı bulduğum şey, İslami açıdan kabul edilebilir bir alternatif inşa ederken, Badri'nin bu alandaki klasik İslami düşünce geleneğini büyük ölçüde görmezden gelmesiydi, belki de bunun nedeni İslami bilimin (ve aslında tüm faydalı bilimler için geçerli olan) her zaman bu anlaşılabilirliği ve açıklayıcı güç özelliklerinden yoksun olan Batı'nın bilimsel mantıksal pozitivist kalıbına, Müslümanlar için kuşkusuz toksik olmasa da, uygun olmamasıdır.²

Mimariden bir benzetme yapabilir ve "Bu bina³ İslami midir?" diye sorabiliriz. Bu yapı başımıza yıkılmıyor, bu yüzden kuşkusuz sağlam ampirik prensipler üzerine inşa edilmiştir. Aynı zamanda, İslami bir konferans düzenleyerek muhtemelen iyi amaçlar için de kullanılıyor. Yine de açıkça bu bina, Kubbet-üs Sahra ya da Zanzibar sahillerindeki Arap tüccar evlerinin İslami olması anlamında İslami değildir. Mühendislik prensiplerinin kaba ampirizmi açısından ifade edilen bir İslam mimarisi tanımı yetersizdir. Geleneksel Müslüman mimarisini analiz ettiğimizde, onun ayırt edici özelliğinin, sağlam inşaat ilkelerinin düzenlenme şeklini belirleyen belirli temel şemalara bağlı olduğunu fark edebiliriz. Örneğin, oran ve biçimde denge yaratılmasında, bir dekoratif biçim çeşitliliği içindeki tasarımın birliğinde, binanın güneş, rüzgâr, su vb. doğal özellikleri ile organik ilişkisi içerisinde. Bu denge temaları,

² Bu makaleyi sunduktan sonra Malik Badri ile tanıştım. Profesör Badri görüşümü paylaştığını söyledi ancak 1979'da kitabını yayınladığında, çoğu Müslüman Psikolog'un sınırlı bir Batı Psikolojisi eleştirisinden daha fazlasını almaya hazır olmadığını hissettiğini belirtti. Profesör Badri buna, Müslüman Psikologların İkilim'in yeni baskısının önsözünde atıfta bulunmaktadır.

³ Birkbeck Koleji Londra.

kesrette vahdet, yaratılan dünyanın birbiriyle organik ilişkisi, *Kur'an'da* sürekli geçmektedir, ancak ilk İslam mimarlarının bir araya geldikleri ve bu tasarım kurallarını birincil İslami kaynakların (yani, *Kur'an* ve Sünnet) incelenmesi sonucu entelektüel olarak tasarladıkları pek düşünülemez. İlk mimarların içinde bulunduğu İslami çevrenin, onların yaratıcılığını yönlendiren paradigmaları doğal olarak ve bilinçsiz bir şekilde biçimlendirmiş olması daha olasıdır.

Mimarlık için geçerli olan, tüm bilim için geçerli olabilir. Kuhn'un (1964), bilimin bir boşluk içinde değil, kültürel bir çevre içinde, bir paradigmada ki bu, bilim insanının dünyayı algılayış şeklini, sorduğu soruları, metodolojisini ve ampirik veri desenini anlama ve anlam verme şeklini etkiler, evrimleştiği tezi saygıyı hak eder. Bu bilimlerin İslami paradigmalardan üretildiği ve ayırt edici özellikleri belirlendiği takdirde İslami fizik, kimya, tıp, matematik, psikoloji ve benzeri alanlardan kesinlikle bahsedilebilir. Üstelik psikoloji, belirgin bir şekilde İslami izlere karşı daha hassas olduğu için doğa bilimlerinden ayrı durmaktadır. Bu durum kısmen, *Kur'an'ın* özellikle insanın doğası ve benliğin bileşenlerini anlatmasından kısmen de içsel psikolojik süreçlerin yapısı gereği nesnel deneysel çalışmaya uygun olmamasından kaynaklanmaktadır. Psikoloji bu nedenle "modellere" ya da Jungcu manada mantıkçı pozitivist anlamda kanıtlanamayan veya yanlışlığı ispatlanamayan, ancak bireyin içsel deneyimlerini anlamasını sağlamada ne kadar iyi ya da kötü olduğuna bağlı olarak geçerliliği olan mitlere çok daha fazla bağımlıdır. Psikanalize, her ne kadar kusurlu olsa da, onun modelleri ve kelime bilgisi karmaşık zihinsel olguların tanımlanmasını sağladığı için güvenilmesi gerekir. Ancak deneysel kanıtlamaya dayanmayan psikolojik modeller, özellikle onları ortaya koyanların kültürel paradigmasının ve aynı zamanda incelenen kitlenin kültürel olarak belirlenmiş özelliklerinin etkisi altında kalmaya açıktır. Bu son noktanın düzgün bir tasviri, insanın dünyasına nasıl anlam verdiğinin evrensel bir modelini tanımladığını iddia eden Kişisel Yapılar Kuramı tarafından sunulmaktadır. Ben bu teorinin bir taraftarına Yapı teorisinin bana daha uygun bir şekilde sadece Batı Protestanlarının düşünce özelliklerinin tanımlıyor olarak görüldüğünü ifade ettim. Meslektaşım bu açıklamayı uzun uzun düşündü ve sonra delegelerin çoğunluğunun Amerikan İncil Kuşağı'ndan geldiği Uluslararası Yapı Kuramcılar Konferansı'na katıldığında şaşırıldığını itiraf etti. Ve elbette, "Victoria Dönemi" orta sınıf Viyanalıları arasında

gözlem ve uygulamaya dayanan Freud'un "evrensel" teorisinin bu tarihsel dönemden ve kültürden hareketle geçerliliğini yitirdiği yaygın bir görüştür.

Psikoloji özellikle "Batı" kültürel etkileriyle yayılıyorsa, sözlerinin evrenselliği konusunda şüpheli olmak doğru olacaktır. Ancak, İslami düşünceyle uyumlu, sağlam temelli bir psikoloji inşa etmek isteniyorsa, buna Batı psikolojisini alarak ve onu ampirik bölümlerine indirgemeye çalışarak değil, *Kur'an*'ın benlikle ilgili ifadelerine ve bu ifadelerin tamamen İslami paradigma içinde çalışan Gazali, İbn Sina ve Caferi Sadık gibi klasik alimler tarafından pratik modeller içinde düzenlendiği yola geri dönerek başlamak daha iyidir (bu, Şafii'nin 1985 modelini kullanan Karim 1984 tarafından benimsenen yaklaşımdır). Bununla birlikte; Karim'in makalesinin, onun benimsediği modelin açıklayıcı gücünü yeterince göstermediğini düşünüyorum; Şafii (1985) büyük ölçüde kendi İslami modeli ve Psikanaliz arasında bir karşılaştırma ile sınırlı kalmıştır.

Geleneksel İslam Düşüncesinden Kaynaklanan Benliğe Dair İş Gören Bir Model

Kur'an, benliğin üç yönüne atıfta bulunur: *Kalp*, *Akıl* ve *Nefs* - sonuncusu üç tür veya seviyede ifade edilebilir: *Nefs-i Emmare*, *Nefs-i Levvame* ve *Nefs-i Mutmainne*. Bu terimler geniş ve ince bir anlam aralığına sahiptir. Sadece *Kur'an*'a atıfta bulunarak bir "psikoloji" kurmaya çalışmanın bir nedeni, bu terimlere klinik uygulamada nasıl başvurulabileceğinin anlaşılmasının, İslami bir düşünce paradigmasında işleyen öyle bir *Kur'an* bilgisi ve klinik deneyim birleşimini gerektirmesidir ki bugün bunun elde edilebileceğinden kuşkuluyum. Bu nedenle, klasik Müslüman âlimler/hekimler/psikologlar tarafından oluşturulan ve uygulanan modellerde bu tür terimlerin kullanılmasının dikkate alındığına dair güçlü bir argüman vardır. Bu terimler ve bunların temelindeki kavramlar, geleneksel âlimler tarafından çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Bu nedenle ben, büyük ölçüde Khan'ı (1986) takip ederek daha genel bir yorum olduğuna inandığım şeyi aldım, fakat Schimmel'e (1964) de bakıyorum.

Kalp, benliği *Ruh*'la (the spirit) birbirine bağlayan bağ (istmus) (bk.: Stoddart 1976) olarak görülür. Bu, Tanrı bilincinin içinde bulunduğu

merkezdir: insanın *Fıtrat* duygusunun (doğal olan şey) ve doğru ve yanlışla dair içsel duygunun hissedildiği ve ilham alabilmesi için tutulan kısmıdır.

Akl, dışsal verileri genel olarak kavrayan, analiz eden ve ifade edebilen ve Gazzali'ye (ref.) göre doğrudan *Kalp* ile bağlantılı olan akıl yürütme merkezi ve zekâ şeklinde tanımlanabilir.

Nefs, en iyi “yaşam gücü” olarak tanımlanabilir. Psikolojik amaçlar için, daha alt formlarında onlar, kendi başlarına yarı özerk bir yaşamı olan içgüdüsel dürtüler ya da enerjiler olarak kabul edilebilirler.

Kendi başlarına *Nefs*in eylemleri *Fıtrat'a* göre (hayvanlarda olduğu gibi) işleyecektir, ancak insanlarda, örneğin işlevsiz bilişlerden ve onların işleyişlerini saptıran duygusal travmanın etkilerinden kaynaklanan bozulmaya karşı doğası gereği savunmasızdırlar.

İdeal, sağlıklı, dengeli bir kişide, bilinç *Ruha* açık olan ve *Akl* yönlendiren *Kalpte* merkezlenir ve *Akl* ile birlikte daha alt *Nefs*leri yönetir. Bu durumda, *Akl* geçerli bir mantıkla hareket edebilir, onun dış dünyaya ilişkin algısı gerçekçidir, ahlaki davranışların değerini görür, işleyişleri bilgelikle iç içedir ve *Nefs* üzerinde sağlıklı bir yönlendirme yapabilir. *Nefs-i Emmare* (alt *Nefs*) üzerindeki rahatsız edici etkiler zayıflar ve yanlış davranış eğilimleri *Nefs-i Levvame* (pişmanlık içgüdüğü) ile azalır. Ve bu durumdan, benlik, yalnızca geçici olarak olsa bile, kendisinin tamamen *Kalbe* teslim olduğu durum olarak tanımlanabilecek olan *Nefs-i Mutmainne'*ye (sakin ya da itminana ermiş *Nefs*) dönüşebilir ve bütünüyle Allah'a ibadetle teccüm edilebilir.

Klasik olarak, *Kalp*, *Akl* ve *Nefs* (bk.: ref.)⁴ arasındaki ilişkiyi tanımlamak için sıklıkla at üzerinde bir süvari analogisi kullanılır (Gazzali 1962). Dengeli kişi, atının onu gitmek istediği yere götürdüğü süvari gibidir ve gitmek istediği yer Tanrı'nın iradesine uygun olan yerdir. Bu temel benzetmeden hareketle çeşitli dengesizlik permütasyonları gösterilebilir; örneğin dizginlenen ya da engellenen ve hiçbir yere gitmeyen atın durumu, kontrolden çıkmış ve binicisini felakete “süren” atın durumu, kontrol altında olan ama yanlış yola yönlendirilen atın durumu.

Müslümanların içgüdüsel dürtü (*Nefs-i Emmare*) anlayışı, Hristiyan kültürüne ilişkin olanlardan ince ama önemli derecede farklıdır. İslami

⁴ Yazar Rasjid Skinner, 1989 yılında yayımlanan orijinal makalesinde “İslami Benlik Modeli”ni gösteren bir diyagramın bulunduğunu, ancak makalenin sonraki baskısında bu diyagramın çıkartıldığını belirterek söz konusu diyagramın çeviriye eklenmesinin yararlı olacağını ifade etmiştir. Yazarın isteği doğrultusunda diyagram makalenin sonuna eklenmiştir [Ç.N.].

görüŖte, yıkıcı davranma ve benliği manevi karanlığa götürmeye yatkın olmalarına rağmen bu dürtüler; yine de bireyin bu dünyadaki yaşamını sürdürmek için sağlıklı bir aktif durumda kalması gereken Benliğin vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilirler. Bu nedenle vurgu, bu güçlerin bastırılması veya yok edilmesi üzerine değil, en iyi işleyiş seviyesine kontrolü ve dönüştürülmesi üzerinedir. Ancak Pavluscu Hristiyan görüşünde içgüdüsel dürtüler daha olumsuz görölmektedir; bu da baskılamayı sıklıkla teşvik eder. Bugünlerde Batı'da az sayıda insan Aziz Pavlus'a kulak veriyor olabilir, ancak Batı toplumunda cinsellik ve saldırganlık gibi içgüdülere karşı olumsuz bir tutum, iç gerginlik, suçluluk, çatışma ve bastırılmış enerji sorunlarının bir neticesi olarak yaygın bir şekilde görölmeye devam etmektedir. Sadece Batı toplumuna dayanan evrensel psikodinamik teorileri bu nedenle kaçınılmaz bir şekilde kültürel olarak çarpıktır.

Bana göre, *Kalp*, *Akıl* ve *Nefs* arasındaki ilişkilerin İslami modelinin en az bir önemli avantajı, sosyal olarak tanımlanmış normal ve anormal kavramlardan bağımsız olan ve evrensel olarak gerçekten uygulanabilen bir zihinsel sağlık tanımına izin vermesidir. Ayrıca patolojinin tanısına ve düzeltici terapötik eyleme de dikkat çeker.

Gerçekten İslami kültürel çevrenin bir etkisinin, Tanrı bilinci ve benliğiyle uyum halini korumayı kolaylaştırmak olduğunu varsayabiliriz. *Vahye* dayalı eğitim, *şeriat* hukuk sistemi, *ibadetler*, İslam sanatı, beslenme kuralları, mevcut sosyal haklar, alt *Nefs*in enerjisinin sağlıklı yönlendirilmesine, *Kalbin* saflaştırılması ve *Ruha* açıklığı kolaylaştırmaya ve *Kalbin* sezgisiyle düşünme sürecinin uyumlu hale gelmesine hizmet etmektedir.

Hem *Kur'an* hem de *Hadis*, *Kalpten* bahseder, bununla birlikte *Kur'an* ve hadis *Kalbin* mühürlenebileceğini (*Kur'an-ı Kerim* 2: 7) ve katılaşabileceğini (*Kur'an-ı Kerim* 2: 74) ifade eder. Bunun, nihayetinde insanın seçimiyle, *Kalp* zikir (Allah'ın anmak) yapmaktan vazgeçtiğinde ve/veya *Akıl* ve *Nefs* dış etkilerle istikametten ayrıldığında meydana geldiği varsayılabilir. *Nefs* kötü bir sosyal şartlanma ya da uygunsuz beslenme yoluyla azgın hale gelebilir ve *Aklı* yersiz korkularla tahrik eder ya da onun duygusal olarak yapılan eylemleri rasyonalize etmesine (Freudyen anlamda) neden olabilir. *Akla*, *Fıtrata* uygun olmayan öncüllerden sonuç çıkarması öğretilir (Peygamberden nakledildiği gibi "kimi muhakeme büyü gibidir."). Böylece akıl çarpık bir vicdan üretir ve -muhtemelen hepimizin bildiği psikopatolojik sonuçları olan- *Nefs*

ile kendi çatışmasına girer. *Kalpten Aklın* kısmi çözülmesi (dissociation), bir kayıp ve anomi hissi üretebilir.

Bu model ile olası her dengesizlik permütasyonunun etkilerini açıklamak bu makalenin kapsamı dışında olacaktır. Ancak, Batı teorilerinin çoğunda olduğundan daha kapsamlı ve inandırıcı bir tanı sistemi sağladığını açıkça belirtmeliyim. Bu noktayı Psikanaliz ile bir karşılaştırma yaparak örneklen- direbiliriz. Freud'un Libido kavramı, *Nefs* kavramını andırmaktadır, ancak Psikanaliz *Kalbi* tanımadığı için, kalbin *Nefsi* dönüştürmedeki gücüne dair bir anlayışa sahip değildir. Ama bu süreç kişisel bir deneyim meselesi olabilir.

Freud'a göre benliğin dinamikleri, Ego (Akıl?), İd (Nefs?) ve Süper-Ego arasındaki genellikle mücadelecili ilişki ile belirlenir. Süper Ego'yu (bi- linçdışı vicdanı) Dhameer⁵ olarak tercüme etmek cazip gelse de, Dhameer, Freud'un vicdan görüşünden daha zengin bir kavramdır. Psikanalitik düşün- cede, Süper Ego sosyal öğrenme yoluyla oluşur ve doğal olarak İd'nin irade- sine karşıdır: değerleri kültürel olarak görecelidir.

Ben bu modelde, vicdanı (*Dhameer*) *Akıl*, *Kalb* ve *Nefsin* (*Levvaime*) ya- kınsak etkilerinin bir ürünü olarak sundum. Sağlıklı insanda, bu üç kuvvet birbiriyle uyum içindedir ve birbirlerini destekler - doğru ve ahlaki olana yönelik *Kalbin* içsel hissi, *Aklın* ahlaki öğrenmesiyle tanışır ve yanlış eylemi takiben, *Nefs-i Levvaime*'den gelen pişmanlık duygusu ile pekiştirilir. Vicdan, sırasıyla ahlaki düşünceyi ve pişmanlık kapasitesini pekiştirir ve kalbi "açık tutmaya" yardımcı olur. Psikanaliz, (en iyi ihtimalle) insan psikolojisi teorisi olarak geleneksel İslami modelden daha az tamamlanmışsa, açıklayıcı güçle- rinin genişliği göz önüne alındığında diğer Batılı teorilerin çoğu daha da az olumlu olarak karşılaştırılır. Bu, herhangi bir "Batı" teorisinin sınırlı odağında yapılan gözlemlerin Müslüman uygulayıcı için yararsız olduğunu söylemek değildir. Badri (1979), davranış psikolojisinin yasalarının geçerliliği olduğu- nu ve bu anlamda İslami kabul edilebileceği iddiasında hatalı olamaz. Ga- zali'nin davranışsal ilkelerinin tedavide kullanımına ilişkin olarak bana iyi bir doktora tezi yazıldığı söylendi. Ancak Gazali için, Davranışçılık, terapötik cephaneliğinde sadece bir silahtı ve tekniklerini esas olarak onu *Nefs-i Emma- re*deki düzensiz kuvvetleri eğitmek için İslami bir modelde kullandı. Gelenek- sel İslami olanı en çok paylaşan Batı psikolojik teorisi, muhtemelen Karim'den (1984) desteklenen bir görüş olan CG Jung'unkidir. Tanrı bilgisini içeren ve benliğin geri kalanını yönlendirebilecek ve dengeleyebilecek içgüdüsel bir

⁵ Arapçada "ضمير" şeklinde ifade edilen bu kelime, Türkçede "vicdan" anlamına gelmektedir (Ç.N.).

bilgelik anlayışı olarak Jung'un Derinlik Bilinci (1961) nosyonu, İslam'ın *Kalb* anlayışına yaklaşmaktadır. Aynı şekilde, Jung'un (1961) terapinin asıl amacının, benliği Derinlik Bilincinin rehberliğine açmaya yönelik olduğu görüşü, İslam terapisinde *Kalbi* açma amacına şaşırtıcı derecede iyi bir şekilde tekabül etmektedir. Hem teoride hem de uygulamada İslami bir şemaya uyan Jungcu psikolojinin başka çeşitli noktaları vardır, ancak tam bir karşılaştırma bağimsiz bir makalede tam olarak gerekçelendirilecektir.

Bununla birlikte, Jungcu psikolojinin zayıf yönleri şu şekildedir: (1) en basit şekilde indirgense bile, İslami modelin basit açıklığından yoksundur ve (2) belki de kaçınılmaz olarak benlik anlayışı ve onun dinamikleri Jung tarafından çalışılan Avrupa ruhunun kendine has özellikleri ile çarpıtılmıştır. Örneğin, Jung teorisinin Gölge Arketipini, Hristiyan ve Yahudi hastalarımında ifade edilmiş buldum, ancak Müslüman hastalarımında hiçbir zaman bu kadar önemli bir şey yoktu. Bu fark, muhtemelen Nefse karşı farklı kültürel/dini tutumları yansıtmaktadır.

İslam Modelinin Terapötik Etkileri

İslami modelin terapötik etkilerini kısaca değerlendirmek için sonrakine geçmek istiyorum. Tüm geleneksel İslam biliminin bir özelliği, yaratılan dünyanın kendi bölümlerinde birbirine bağlı olduğu ve temel bir birlik veya bütünlük oluşturduğu algısıdır. Bu makalede sunduğum modelin insanı bir bütün olarak tanımladığını düşünüyorum ve benliğin hem manevi dünyayla hem de fiziksel ve sosyal çevre ile ilişkilendirilmesini sağlar. Terapötiklere karşı geleneksel İslami yaklaşım da aynı şekilde bütünsel olarak tanımlanabilir. Ortak bir nevrotik endişe kategorisi alırsak, durum şu şekilde ele alınabilir: (1) anksiyetenin temel Nefsini zayıflatmak için ilaçlar ve diyet kontrolü, (2) anksiyetenin Nefsini eğitmek için davranışsal yöntem, (3) derinlik analizi ve anormal düşünceyi düzeltmek ve *Aklın Kalb* ile bağlantısını açmak için bilişsel yöntemler. Başarırsa, her iki amaç da *Akılın Nefs* üzerinde bir kontrol oluşturmasına yardım eder, (4) zikir ve diğer ibadet eylemleri kalbi açmak ve onun *Akıl* ve *Nefs*teki dengesizlikler üzerinde kontrolünü genişletmek için kullanılabilir.

Durumun arkasındaki dinamiklerin daha incelikli bir şekilde teşhisine dayanan her bir yaklaşıma vurgu yapılmaktadır.

Batı'nın psikolojik bilgi birikiminin göz ardı edilmesine gerek olmadığı görülebilir. Müslüman için önemli olan şey, bu bilgidен doğru seçimi

yapması ve onu ahenkli bir şekilde kullanmasını mümkün kılacak kendine özgü temel bir İslami benlik anlayışa sahip olmasıdır.

Bununla birlikte, İslam geleneğinin bir parçası olan, insana bütüncül ve çevresiyle ilişki içinde bakan ancak Batı psikolojisinde büyük ölçüde göz ardı edilen terapi alanları vardır: örneğin tedavide müzik kullanımı ve çevre psikolojisi. İbn-i Sina (bk.: Tibbs 1981) duygusal bozuklukların tedavisinde renkleri kullanmıştı ve bir keresinde bana İran'daki on altıncı yüzyıldan kalma bir akıl hastanesini ziyaret eden bir Alman Mühendis tarafından, binanın tasarımında oran, şekil, renk (ağırlıklı olarak mavi) ve akan su kullanımıyla ciddi şekilde rahatsız olmuş psikotik hastalar üzerinde sakinleştirici etkiler yarattığı söylenmişti.

Herhangi bir özel tedavi yönteminin (örneğin fiziksel tıp) İslami bir paradigma içinden geliştirilen kendi geleneğine sahip olabileceğini de belirtmek önemlidir.

SONUÇ

Bu yazıda, Batı psikolojisinin Müslümanlar tarafından ilk bakışta kabul edilemeyecek kadar kültürel olarak kirletilmiş olduğunu öne sürdüm. Bu kapsamda, Badri'ye (1979) katılıyorum. Bununla birlikte, kapsamlı bir psikolojinin sadece kültürden bağımsız bir deneysel metodolojiden geliştirilemeyeceğini ve Müslümanların benlik hakkındaki anlayışlarını Kur'an öğretisinden türetilen modellere dayandırmayı dikkate almaları gerektiğini iddia ettim. Hekim ve psikolog olarak çalışmalarını İslami bir anlayışa bürünmüş geleneksel İslam âlimlerinin inşa ettiği modellere atıfta bulunmadan bunu yapmanın hem gereksiz olduğunu, hem de pratik olmadığını öne sürdüm. Şüphesiz geliştirilmeye muhtaç olmasına rağmen, karmaşık zihinsel fenomenleri Çoğu Batılı teorilerde mümkün olandan daha kapsamlı bir şekilde anlama yolunu gösteren iptidai bir benlik modeli sundum (bu tür kaynaklardan benim anladıklarımdaya dayanarak). O, sosyal ve kültürel olarak bağımlı olandan ziyade mutlak bir zihinsel sağlık tanımına izin vermektedir. Hiçbir şekilde kullanımı, Batı'da geliştirilen çeşitli teorilerin ve terapötik tekniklerin benimsenmesini dışlamaz, ancak Müslüman'ın bu bilgiyi nasıl kullandığı konusunda seçici olmasını sağlar.

Bu yazının başlangıç noktasına geri dönecek olursak bu, klinik uygulamada şahsen kendimi rahat hissettiğim ve kendi kişisel deneyimime anlam

kazandırmama yardımcı olan bir modeldir: kendi *Fıtrat* anlayışıyla uyumludur.

Modelin tamamlandığını iddia etmiyorum: Daha azının bile, bu modelden elde edilen tüm tanusal ve terapötik çıkarımları gösterdiğini sezinliyorum. *Kur'an* ve *Hadis*'te, benim de değinmediğim psikolojinin (Cinlerin musallat olması ve rüya analizi kullanımı gibi) parametreleri dâhilindeki alanlara işaret eden açıklamalar vardır.

Bununla birlikte, bu yazının yapıcı tartışmalara bir teşvik getireceğini ve her ikisinin de İslami olarak uygun bir psikoloji için çerçevenin çizilmesini sağlayacağını umuyorum.

KAYNAKÇA

- Al Ghazzali, Hamid. *The book of knowledge*. Trans. N. A. Faris. New Delhi: Adam Publishers, 1962.
- Badri, Malik. *The dilemma of Muslim psychologists*. London: MWH London, 1979.
- Jung, Carl Gustav. *Modern man in search of a soul*. London: Routledge & Kegan Paul, 1961.
- Kaplick, P. M., - Skinner, R. "The evolving movement". *European Psychologist* 22/3 (2017): 198–204. <https://doi.org/10.1027/10169040/a000297>.
- Karim, G. M. "The islamization of psychology". Paper presented at Third International Seminar on Islamic Thought. Kuala Lumpur, 1984.
- Khan, Muhammad Salim. *Islamic medicine*. London: Routledge & Kegan Paul, 1986.
- Kuhn, Thomas S. *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1964.
- Schimmel, Annemarie. *Mystical dimensions of Islam*. Chicago: University of North Carolina Press, 1964.
- Shafii, Mohammad. *Freedom from the self: Sufism, meditation, and psychotherapy*. New York: Human Sciences Press, 1985.
- Stoddart, William. *Sufism*. Wellingborough: Thorson Publications Ltd., 1976.
- Tibbs, Hardwin. *The future of light*. Dulverton: Watkins Publishing, 1981.

İslami Benlik Modeli (R. Skinner, 1989; 2018)

